

Wachten tot de tijd rijp is

Regering, parlement en Hoge Raad over de (on)benoembaarheid van vrouwen in het rechtersambt (1921)

Rowin Jansen¹

Honderd jaar geleden gaf de Hoge Raad, op verzoek van de regering, antwoord op de vraag of vrouwen benoembaar waren in de rechterlijke macht. Na ampel beraad moesten de raadsheren toegeven dat de wet daartegen geen beletsel opleverde, al bestonden er wel andere bezwaren. Desondanks wisten christelijke regeringscoalities nog jarenlang de openstelling van rechterlijke functies voor vrouwen te traineren. Pas na de Tweede Wereldoorlog kwam de ommezwaai en trad in Nederland de eerste vrouw op als rechter.

1. Inleiding

Precies één eeuw geleden ontspoon zich een fel politiek debat over de toetreding van vrouwen in het rechtersambt. Zou haar komst (grond)wettig en wenselijk zijn? Regering en parlement kwamen er niet uit en consulteerden de Hoge Raad. 's Lands hoogste rechter presenteerde zijn advies in 1921: de wet leverde weliswaar geen beletsel op, maar er bestonden wel enkele bezwaren tegen vrouwen in het rechtersambt. Vervolgens was de politiek weer aan zet. In liberale en sociaaldemocratische kringen zag men vrouwen graag toetreden tot de rechterlijke macht. Confessionele parlementariërs – de antirevolutionaire voorop – keken er anders tegenaan. Zij hekelden de 'meer en meer voortwoekerende epidemie' die, in strijd met Gods schepping, de verschillen tussen man en vrouw zou opheffen.² Het gevolg: christelijke regeringscoalities traineerden jarenlang de openstelling van rechterlijke functies voor vrouwen. Pas na de Tweede Wereldoorlog kwam de ommezwaai en trad in Nederland de eerste vrouw op als rechter.

In deze bijdrage blik ik terug op de discussie over de benoembaarheid van vrouwen in het rechtersambt in de vooroorlogse periode. Welke argumenten passeerden de revue? Hoe positioneerde de Hoge Raad zich in dit debat? Was zijn advies in lijn met eerdere rechtspraak? En hoe sprong 'Politiek Den Haag' er vervolgens mee om? Ter beantwoording van deze vragen heb ik wetenschappelijke literatuur, parlementaire documenten en contemporaine tijdschriftartikelen geraadpleegd en in deze bijdrage verwerkt. Bovendien bestudeerde ik het notulenboek van de Hoge Raad en de ongeredigeerde conceptnotulen die daaraan ten grondslag lagen.³ Dit zijn unieke archivalia. Daarin zijn namelijk de gedachtewisselingen tijdens de zogeheten Algemene Vergadering van de Hoge Raad min of meer integraal weergegeven.⁴

Wie de perikelen rond de benoemingskwestie wil doorgronden, moet iets verder teruggaan in de tijd. De benoemingskwestie is namelijk een soort *spin-off* van de vrouwenkiesrechtstrijd. De parallellen zijn talrijk. Zowel de (juridische) argumenten als de hoofdrolspelers komen goeddeels overeen. Deze bijdrage start daarom met een inleidende paragraaf over de vrouwenkiesrechtstrijd (par. 2). Daarna doorloop ik – op zevenmijlslaarzen – de voor geschiedenis van het benoemingsvraagstuk (par. 3). Dan komt de Hoge Raad in beeld. Achtereenvolgens bespreek ik de stellingname van de procureur-generaal, de gedachtewisseling tijdens de Algemene Vergadering en het uiteindelijke advies (par. 4). Vervolgens laat ik zien hoe politici met dit advies aan de haal gingen (par. 5) en sluit ik af met een epiloog (par. 6).

2. Kiesrechtstrijd

2.1. Vrouwendomein en mannenwereld

In het negentiende-eeuwse Nederland waren de domeinen van de vrouw en de man gescheiden. Naar heersende opvatting was de plaats van de gehuwde vrouw in het gezin. Zij was vóór alles moeder. Politiek, bestuur en rechtspraak waren aan haar niet besteed.⁵ Men beschouwde de representatie van 'het vaderland' of 'de Staat' als mannentaak. Dat er een vrouwelijke Oranjetelg op de troon terechtkwam, deed daar niet aan af.⁶ Vrouwen golden alom als het zwakke geslacht, ook in juridisch opzicht. Met het jawoord verloor de vrouw haar zelfstandigheid.⁷ Zij werd handelingsonbekwaam⁸ en – als zij werkte – dikwijls ook ontslagen. Voor de toenmalige wetgever was het ondenkbaar dat zij ooit een publiek ambt zou bekleden. Wettelijke regelingen betreffende de rechterlijke macht, advocatuur, notariaat en burgermeesterschap sloten haar niet expliciet uit. De kiesrechtbepa-

De sociale hiërarchie was nu eenmaal zo strikt, dat de wetgever nooit aan een formele uitsluiting had gedacht

lingen uit de Grondwet en de Kieswet deden dat evenmin. De sociale hiërarchie was nu eenmaal zo strikt, dat de wetgever nooit aan een formele uitsluiting had gedacht.⁹

2.2. Aletta Jacobs

Rond de eeuwwisseling begonnen vrouwen zich te organiseren, dwars door alle – in het verzuilde Nederland nogal strikte – politieke, religieuze en maatschappelijke scheidslijnen heen. Een groeiende groep feministen ijverde voor gelijkberechting van beide seksen. Vooral de electorale uitsluiting was een steen des aanstoots.¹⁰ Een van de voorvechtsters van vrouwenrechten was de welbekende A.H. (Aletta) Jacobs (1854-1929). Zij maakte handig gebruik van het feit dat de wetgever vrouwen nooit (grond)wettelijk had uitgesloten van het kiesrecht. De eigengereide Groningse wilde zich laten registreren als kiezer in 1883, maar slaagde daarin niet. Het kwam tot een zaak bij de Hoge Raad. Maar dat bood haar geen soelaas. De Hoge Raad redeneerde dat politieke activiteiten voor vrouwen niet pasten in de taakverdeling tussen man en vrouw.¹¹ Hoewel de grondwetgever vrouwen nooit expliciet van het kiesrecht had uitgesloten, kon Jacobs niet worden aangemerkt als kiezer. Want, zo redeneerde de Hoge Raad, ware het anders bedoeld, dan zou de grondwetgever dit wel uitdrukkelijk hebben gemeld.¹²

Auteur

1. Mr. drs. R.H.T. Jansen is als docent en promovendus verbonden aan het Onderzoekcentrum voor Staat en Recht van de Radboud Universiteit te Nijmegen. De auteur dankt prof. dr. Leny de Groot-van Leeuwen, prof. mr. Corjo Jansen, prof. dr. Ashley Terlouw en prof. mr. Hans den Tonkelaar voor het commentaar op een eerdere versie van deze bijdrage.

Noten

2. *Handelingen II* 1920/21 (24 mei 1921), p. 2521.
3. Het notulenboek bevat de zogeheten 'net-notulen', oftewel: geredigeerde en door de raadsheren goedgekeurde gespreksverslagen. Zie Nationaal Archief, Den Haag, Hoge Raad der Nederlanden, nummer toegang 2.09.28, inventarisnummer 740 verkort weergegeven als NL-HaNA, Hoge Raad, 1838-1939, 2.09.28, inv.nr. 740. De losbladige concept-notulen zijn raadpleegbaar via inv.nr. 680. Tenzij

anders aangegeven, doel ik met 'Notulen' op het notulenboek.

4. De Algemene Vergadering behandelde tal van onderwerpen: van huisvesting, bibliotheek en begroting van de Hoge Raad tot benoeming, schorsing en ontslag van leden van de rechterlijke macht. Zie voor een overzicht van veelvoorkomende vergaderpunten de archiefinventaris, p. 13.
5. J.Th.J. van den Berg & J.J. Vis, *De eerste honderdvijftig jaar. Parlementaire geschiedenis van Nederland, 1796-1946*, Amsterdam: Bert Bakker 2013, p. 464-465; R. Aerts, H. de Liagre Böhl, P. de Rooy & H. te Velde, *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-2012*, Amsterdam: Boom 2016, p. 179-184.
6. Wilhelmina werd koningin na het overlijden van koning Willem III in 1890. Tot haar meerderjarigheid in 1898 nam regentes Emma de koninklijke taken waar.
7. Zie ook M. Braun, *De prijs van de liefde. De eerste feministische golf, het huwelijksrecht en de vaderlandse geschiedenis* (diss.

Nationaal Archief/Collectie Spaarnestad/ANP

2.3. Grondwetwijziging

Jacobs' actie had averechts effect. Althans, op korte termijn. Haar *cause célèbre* bracht een politieke dynamiek op gang die resulteerde in een grondwetwijziging. In 1887 voegde de grondwetgever welbewust het adjectief 'manne-lijk' toe aan het kiesrechtartikel.¹³ Voortaan stond onmiskenbaar vast dat het kiesrecht – actief dan wel passief – niet voor vrouwen was weggelegd. De instigator hiervan was Minister van Binnenlandse Zaken en tevens voorzitter van de ministerraad J. (Jan) Heemskerck Azn (1818-1897). Opvallend was dat deze jurist eerder, in zijn befaamde *De praktijk onzer Grondwet* (1881), had vastgesteld dat de Grondwet vrouwenkiesrecht niet uitsloot.¹⁴ Maar nu was hij medeverantwoordelijk voor een grondwettelijke drempel die de invoering van het vrouwenkiesrecht flink zou bemoeilijken.

2.4. Doorbraak

Voornoemde grondwetwijziging bleek het startschot voor de vrouwenkiesrechtstrijd.¹⁵ De roep om gelijke politieke

UvA), Amsterdam: Het Spinhuis 1992.

8. Pas op 1 januari 1957 kwam daaraan een einde. Zie C.J.H. Jansen, 'De Lex-Van Oven: 50 jaar opheffing van de handelingsonbekwaamheid van de gehuwde vrouw', *NJB* 2006, afl. 23, p. 1256-1260.
9. B.P. Sloot, *Ervaringen van vrouwelijke juristen*, Nijmegen: KUN 1980, p. 37-38; Van den Berg & Vis 2013, p. 436.
10. Van den Berg & Vis 2013, p. 265.
11. E. Tanja, *Goede politiek. De parlementaire cultuur van de Tweede Kamer, 1855-1940*, Amsterdam: Boom 2010, p. 165.
12. Hoge Raad 18 mei 1883, W. 1883/4917. Vgl. D. Pessers, '100 jaar na de zaak Aletta Jacobs', *NJB* 1983, afl. 21, p. 663-664.
13. Artikel 80 Grondwet 1887. De grondwetwijziging versoepelde tevens het censuskiesrecht voor mannen. Voortaan woog bij de vaststelling van kiesgerechtigdheid niet uitsluitend 'maatschappelijke welstand' mee, maar ook andere 'kenteekenen van geschiktheid'. Vanwege deze rekkelijke

formulering noemden politici dit 'het caoutchoucartikel' ofwel 'het rubberen artikel'.

14. J. Heemskerck Azn, *De Praktijk Onzer Grondwet. Dl. II*, Utrecht: J.L. Beijers 1881, p. 115.
15. Zie met name M. Borkus e.a., *Vrouwenstemmen. 100 jaar vrouwenbelangen, 75 jaar vrouwenkiesrecht*, Zutphen: Walburg Pers 1994; S.C. van Bijsterveld & H. van der Streek (red.), *Wat komen jullie hier doen? Vrouwenkiesrecht tussen geloof, politiek en samenleving, 1883-2018*, Nijmegen: Valkhof Pers 2018; P. van den Berg & R. de Jong, 'Een Gordiaanse knoop. Mannenkiesrecht, vrouwenkiesrecht en gezinskiesrecht tussen 1795 en 1917', *Pro Memoria* 2018, afl. 2, p. 179-23; M.C. Bosch, *Strijd! De vrouwenkiesrechtbeweging in Nederland, 1882-1922*, Hilversum: Verloren 2019; F. de Beaufort & P.G.C. van Schie, *De liberale strijd voor vrouwenkiesrecht*, Amsterdam: Boom 2019; M.H. Leyenaar, J. Oldersma & K. Niemöller, *De hoogste tijd. Een eeuw vrouwenkiesrecht*, Amsterdam: Athenaeum, 2019.

rechten bleef aanvankelijk onbeantwoord. Op het Binnenhof heerste tweespalt. Het hielp ook niet dat een fervent tegenstrever van vrouwenemancipatie in 1908 aantrad als kabinetsleider: Th. (Theo) Heemskerk (1852-1932).¹⁶ Deze Heemskerk liet zich graag van zijn steile kant zien. Indachtig de door zijn vader geïnitieerde grondwetswijziging loodste 'zijn' kabinet diverse wetsvoorstellen die nadelig uitpakten voor vrouwen door het parlement.¹⁷ 'Snaaksche Theo', zoals hij intussen in vrouwenkringen heette, vond politieke participatie van vrouwen *overrated*. 'Ik zie de vrouwen niet die om kiesrecht vragen', zo beweerde hij weleens.¹⁸

Ook Heemskerks parlementaire mannenbroeders waren wars van gelijkberechting. Met hun eigen uitleg van het Bijbelse scheppingsverhaal in de hand verdedigden zij de 'natuurlijke' man-vrouwverschillen en de maatschappelijke ordening die daaruit voortvloeide. De politieke leider van de Christelijk-Historische Unie, A.F. (Alexander) de Savornin Lohman (1837-1924), wist daar overigens nog een *argument pour les besoins de la cause* aan toe te voegen: de aanwezigheid van vrouwelijk schoon kon onrust veroorzaken in het mannelijk gemoed.¹⁹ Beter was het dus, zo stelde hij, vrouwen zoveel mogelijk te weren uit het publieke domein.²⁰

Pas na het aftreden van het kabinet-Heemskerk – het langstzittende ooit – keerde het tij. Tijdens de regeerperiode van de liberale premier P.W.A. (Pieter) Cort van der Linden (r. 1913-1918) werd de eerste (grond)wettelijke barrière voor politieke activiteiten van vrouwen geslecht. In 1917 stond de grondwetgever passief vrouwenkiesrecht toe. Twee jaar later was ook het actief vrouwenkiesrecht een feit. In 1922 maakten vrouwen voor het eerst de gang naar de stembus.²¹ Dit alles was mede op het conto te schrijven van Tweede Kamerlid H.P. (Henri) Marchant (1869-1956). Deze vrijzinnig-democraat was weliswaar afkerig van het radicale feminisme, maar kaartte de vrouwenkiesrecht kwestie vaak aan in het parlement en diende wetsvoorstellen in ter verbetering van de (rechts)positie van vrouwen.²² Zijn inspanningen leverden hem de titel *l'enfant chéri des dames* op.²³ In de discussie over de benoemingskwestie deed Marchant, zo zal later blijken, zijn bijnaam nogmaals eer aan.

3. Benoemingsvraagstuk

3.1. Eerste schermutselingen

Intussen was een nieuwe vraag opgekomen: waren vrouwen benoembaar in publieke ambten en, meer in het bijzonder, in rechterlijke functies? De eerste juridische 'schermutseling', zoals justitiehistoricus Verburg het noemde, deed zich voor in Middelburg. In 1911 speelde een kantonrechter met de gedachte om een vrouw te benoemen tot waarnemend griffier. Blijkbaar voelde hij nattigheid. Nog voordat de benoeming plaatsvond, toog hij naar het departement in Den Haag. Kon zijn plan worden doorgezet? De Minister van Justitie bleek ertegen. Daarvoor had hij een tamelijk paternalistisch argument: de details van menige rechtszaak zouden niet geschikt zijn voor vrouwenoren. Bovendien moest de Hoge Raad eerst duidelijkheid verschaffen over eventuele (grond)wettelijke bezwaren tegen vrouwelijke rechters, zo gaf de minister te verstaan. Kortom, het was wachten op een zaak waarmee

een principiële beslissing van de Hoge Raad kon worden ontlokt.²⁴

Vier jaar later leek die gelegenheid zich voor te doen.²⁵ Bij de rechtbank Winschoten was een vrouw tot klerk bij de griffie benoemd. Nadat zij de eed had afgelegd, kwam de officier van justitie in beroep tegen deze beschikking bij het gerechtshof in Leeuwarden. Hij was daartoe 'uitgenodigd' door het ministerie.²⁶ Het Friese hof redeneerde dat ook ambtenaren die niet met rechtspraak waren belast tot de rechterlijke macht behoorden. Vervolgens overwoog het hof 'dat naar onze staatsinstelling de staatsmacht (behoudens de Koninklijke waardigheid en het regentschap) wordt uitgeoefend door mannen.'²⁷ Daarmee was de benoeming van de baan. Zoals de minister hoopte, belandde de zaak bij de Hoge Raad. Deze casseerde echter conform de conclusie van de procureur-generaal: een beëdigd klerk ter griffie is geen lid van de rechterlijke macht.²⁸ De meer algemene vraag of vrouwen lid konden worden van de rechterlijke macht liet de Hoge Raad – welbewust? – onbeantwoord.

3.2. Kinderrechterdebat

Daarna bleef het stil rondom het benoemingsvraagstuk. Het was een stilte voor de storm. In de vroege jaren twintig belandde het thema plotsklaps op de politieke agenda. Inmiddels zag het partijenlandschap er anders uit. Cort van der Linden was executeur-testamentair gebleken van het negentiende-eeuwse liberalisme.²⁹ In zijn ambtsperiode had de wetgever de kring van kiesgerechtigden weliswaar stevig uitgebreid, maar dat had electoraal zeer

In de vroege jaren twintig belandde het thema plotsklaps op de politieke agenda

ongunstig uitpakkt voor de liberalen en indirect ook voor de vrouwenrechtenbeweging. De confessionelen hadden het roer van het schip van staat in handen gekregen en zouden dat nog decennialang omklemmen. De nieuw aangetreden premier, C.J.M. (Charles) Ruijs de Beerenbrouck (1873-1936), had maar weinig op met de vrouwenzaak. De Limburgse katholiek had dat al duidelijk laten merken in de eerdere kiesrechtdebatten. Zijn Minister van Justitie, de eerdergenoemde Theo Heemskerk, die een rentree maakte in de landspolitiek, stond er precies zo in.³⁰

Al met al zag het er anno 1920 weinig florissant uit voor de vrouwenrechtenbeweging. Opmerkelijk was dan ook dat de regering in de toelichtende stukken bij het wetsvoorstel tot instelling van het kinderrechtambt liet doorschemeren 'ernstig' te overwegen om de benoeming van de vrouwelijke kinderrechters mogelijk te maken.³¹ Was het een zoethoudertje? Heemskerk maakte in ieder geval geen haast met de openstelling van het rechtersambt voor vrouwen. De justitieminister schoof de voor confessionelen zo onwelgevallige discussie door naar de Staatscommissie voor de Grondwetsherziening. Zo kon

tijd worden gerekt. De minister wilde van de Staatscommissie weten of de benoeming van een vrouw als kinderrechtster wel grondwettig was. De Grondwet voorzag namelijk niet expliciet in de benoeming van de vrouw in het rechtersambt. Betekende het stilzwijgen van de grondwetgever niet dat vrouwen van dit ambt moesten worden afgehouden?

Minister Ruys de Beerenbrouck aan de telefoon, jaren '20
Nationaal Archief/Collectie Spaarnestad

3.3. Méér advies

Heemskerks vertragingstactiek hield niet lang stand. De Staatscommissie presenteerde al snel een kort maar krachtig advies: de Grondwet belemmerde de openstelling van het rechtersambt voor vrouwen niet. Het kabinet kwam vervolgens met woorden, maar niet met daden. Formeel sloten de ministers zich aan bij de zienswijze van de Staatscommissie.³² Ruijs de Beerenbrouck en Heemskerk verkondigden echter dat eerst nader onderzoek moest plaatsvinden.³³ Zo'n heikele kwestie behoorde namelijk 'met grote omzichtigheid' te worden benaderd.³⁴ De benoeming van vrouwen was dan wel grondwettig, maar was het ook wettig en – controversiëler – wenselijk? De confessionele voormannen meenden van niet. Zij verwezen naar artikel 10 Wet op de rechterlijke organisatie. Op grond daarvan mochten broers en zwagers niet in dezelfde meervoudige kamer zitting nemen. Die bepaling repte niet van een verbod voor

En bovendien, als de wetgever vrouwen wél benoembaar achtte, dan had hij toch zeker wel de wettelijke functieaanduiding 'raadsdame' geïntroduceerd?

gehuwden.³⁵ Was dat geen aanwijzing dat de wetgever vrouwen uit het rechtersambt had willen weren? En bovendien, als hij vrouwen wél benoembaar achtte, dan had hij toch zeker wel de wettelijke functieaanduiding 'raadsdame' geïntroduceerd?

Het kabinet wilde de kwestie ontzenuwen en zette een beproefde Haagse methode in: het vroeg een onafhankelijke instantie om advies uit te brengen. Heemskerk ging deze keer te rade bij de Hoge Raad. In het voorjaar van 1921 kregen dit rechtscollège en het parket aldaar twee vragen voorgelegd.³⁶ Ten eerste: is de benoembaarheid van vrouwen tot rechterlijke functies gewenst en, zo ja, binnen welke grenzen? Ten tweede: welke wijzigingen zouden daarvoor in de Wet op de rechterlijke organisatie moeten worden aangebracht?³⁷

4. De Hoge Raad aan zet

4.1. Advies van procureur-generaal Noyon

Procureur-generaal T.J. (Tarquinius) Noyon (1848-1929) trapte het adviseringstraject af.³⁸ Hij kantte zich tegen de komst van vrouwelijke rechters. Volgens hem stond wetenschappelijk vast

'(...) dat de vrouw in bepaalde tijdperken, die der zwangerschap en der menstruatie, dikwijls niet normaal is en zonder dat zij zelve zich daarvan bewust is of het voor anderen kan blijken, onderhevig kan zijn aan waanvoorstellingen, en zoo dit al niet het geval is, toch kan lijden³⁹ aan ongewone prikkelbaarheid; zoodat twijfel of zij in die tijdperken wel over de voor het uitoefenen van een rechterlijk ambt

16. Het is een Nederlands unicum dat vader en zoon beiden optraden als kabinetsleider. Zie ook het lezenswaardige F. Heemskerk,

Van vader op zoon. Opkomst en teloorgang van het premiersgeslacht Heemskerk, Amsterdam: Boom 2020.

17. Bosch 2019, p. 181-182. Vgl. A. Bornebroek, *Een heer in een volkspartij. Theodoor Heemskerk, minister-president en minister van justitie*, Amsterdam: Aksant 2006, p. 193-210.

18. Bosch 2019, p. 307.

19. Tanja 2010, p. 79 en 167; Bosch 2019, p. 305-307.

20. *Handelingen II 1916/17* (16 november 1916), p. 547.

21. Zie P. van der Steen, *De ongehoorde helft. De eerste vrouwen op het politieke pluche*, Nijmegen: Vantilt 2019, p. 7-25.

22. C.A. Groenewold, H.P. Marchant (1869-1956). "Le tigre néerlandais" (diss. Groningen 1992), p. 29-30 en 157-168.

23. Bosch 2019, p. 349.

24. Verburg 2001, p. 190-191.

25. Zie uitgebreid Sloot 1980, p. 46-49; M.J.F.M. de Werd, 'Vrouwen in de rechterlijke macht', *Nemesis. Tijdschrift voor Vrouw en Recht* 1999, afl. 6, p. 168-183, aldaar p. 169-171; Verburg 2001, p. 190-193; R.H.T. Jansen, 'De casus-Padang: een voorbeeld voor het moederland? De toetreding van vrouwen tot de rechterlijke macht

in Nederland en in Nederlands-Indië', *RM Themis* 2020, afl. 2, p. 60-77 (hierna: Jansen 2020a), aldaar p. 62.

26. Verburg 2001, p. 192.

27. Hof Leeuwarden 21 april 1915, *NJ* 1915, p. 405-407.

28. HR 17 december 1916, *NJ* 1916, p. 161-163.

29. H. te Velde, *Gemeenschapszin en plichtsbef. Liberalisme en nationalisme, 1870-1918*, Den Haag: Sdu 1992, p. 245.

30. Bosch 2019, p. 336-337.

31. *Kamerstukken II 1919/20*, 409. Ingediend op 18 maart 1920.

32. *Kamerstukken II 1920/21*, 75, nr. 2, p. 3.

33. Verburg 2001, p. 257.

34. *Kamerstukken II 1920/21*, 75, nr. 2, p. 3.

35. Vgl. De Werd 1999, p. 173.

36. Missive daterend van 26 april 1921.

37. Missive is opgenomen in NL-HaNA, Hoge Raad, 1838-1939, 2.09.28, inv.nr. 680.

38. Het originele, door Noyon ondertekende advies is opgenomen in NL-HaNA, Hoge Raad, 1838-1939, 2.09.28, inv.nr. 680. Het advies dateert van 10 mei 1921 en is gepubliceerd als *Kamerstukken II 1920/21*, 75, nr. 13, p. 57-58.

39. De ongeredigeerde formulering van Noyon luidt 'lijdt', maar dit is doorgestreept en later vervangen door 'kan lijden'.

noodige onbevangenheid en onpartijdigheid beschikt, gerechtvaardigd is'.⁴⁰

Daarna volgde een passage die hem nog tot ver na zijn dood is nagedragen:⁴¹

de ervaring leert dat, in het algemeen, door de vrouwen die zich aan de rechtspraktijk wijden, niet veel wordt gepraeesteerd; op eene zeer enkele uitzondering na hebben zij zich niet boven de middelmaat weten te verheffen.⁴²

Noyon had nog meer argumenten. Zo zou de wetgever het rechtercommissariaat in strafzaken en bepaalde functies bij het Openbaar Ministerie niet mogen opdragen aan vrouwen, omdat dat bezwaarlijk was met het oog op het 'kiescheidsgevoel der vrouw'.⁴³ Daar kwam de wettelijk verplichte samenwoning van echtelieden bij.⁴⁴ Als de man wilde verhuizen, diende de vrouw mee te gaan. Noyon vreesde voor de organisatorische rompslomp die daarbij kwam kijken: het zou nogal wat gedoe geven als een gehuwde vrouwelijke rechter steeds van zittingsplaats moest wisselen.⁴⁵

Maar bezaten vrouwen dan niet, zoals sommige parlementariërs betoogden, een bijzondere geschiktheid om als kinderrechter op te treden?⁴⁶ Neen, oordeelde Noyon. Een *ongehuwde* vrouw zou daarvoor beslist niet beter zijn gekwalificeerd dan een man. Een *gehuwde* vrouw – 'gezinsmoeder' – moest 'in de eerste plaats dienstbaar zijn aan de belangen van haar gezin; het onttrekken aan de behartiging van die belangen is daarom in beginsel af te keuren'.⁴⁷

Gebouw van de Hoge Raad gelegen tussen de ministeries van Justitie en Koloniën aan het Plein in Den Haag - Haags Gemeentearchief, Collectie Foto's, nr. 0.5638

4.2. Algemene Vergadering

Op donderdag 12 mei 1921 was het de beurt aan de raadsheeren van de Hoge Raad. President en griffier voorzagen

een lange zit van de Algemene Vergadering. Zij planden de bijeenkomst daarom niet, zoals gebruikelijk, om half vier. Al om half één in de middag verzamelden de raadsheeren⁴⁸ zich in het gebouw van de Hoge Raad aan het Plein in Den Haag.⁴⁹ Na enkele plichtplegingen kwam het al gauw tot het *pièce de résistance*: de benoembaarheid van vrouwelijke rechters. Na een korte introductie door president W.H. (Witius) de Savornin Lohman (1864-1932) mochten de raadsheren 'één voor één' hun mening uiteenzetten.⁵⁰ Ik doe kort verslag van deze discussie.

Voormalig minister van Justitie B. (Bastiaan) Ort (1854-1927) stak als eerste van wal. Hij zat duidelijk op de lijn-Noyon en trok een arsenaal aan bezwaren open. Zijn voornaamste bezwaar was dat vrouwen vanwege 'plotse-linge opwellingen en spoedig opgewekt medelijden' niet zouden beschikken over de voor het rechterschap benodigde objectiviteit.⁵¹ P.L. (Pieter) van Meeuwen (1870-1921) dacht er net zo over.⁵² J. (Jan) Korsters (1874-1951) benadrukte daarop dat de tijdgeest weliswaar veranderde, maar dat 'het goede werk' van vrouwelijke advocaten en volksvertegenwoordigers geen waarborgen opleverde dat vrouwen ook in de rechterlijke macht op hun plaats zouden zijn. Volgens hem was de tijd nog lang niet rijp voor de komst van vrouwelijke rechters.⁵³ L.E. (Lodewijk) Visser (1871-1942), de latere president van de Hoge Raad, voorzag evengoed 'moeilijkheden'. Net als Noyon meende hij dat de huwelijkse plichten van vrouwen het rechterswerk zouden belemmeren.⁵⁴

Tot dusver was men eensgezind. Rh. (Rhijnvis) Feith (1868-1953) sloeg een andere weg in. Hij keerde de vraag om: is er aanleiding om het wettelijke beletsel tegen haar benoeming te laten voortbestaan? 'Zonder nu enthousiast te zijn voor het openstellen van het rechtersambt voor vrouwen', zo pende de griffier neer, meende Feith dat het terrein van de rechterlijke macht niet voor vrouwen gesloten mocht blijven.⁵⁵ De tijdgeest veranderde nu eenmaal. Feith kon ook 'niet sympathiseeren' met Noyons advies.⁵⁶ Fysieke belemmeringen waren er misschien, maar die konden toch vrij eenvoudig worden ondervangen? In Amerika, waar het rechtersambt wél voor vrouwen toegankelijk was, hadden die belemmeringen nooit aanleiding tot klachten gegeven.⁵⁷

Daarna wisselden voor- en tegenstanders elkaar af. De zesde raadsheer, H.M.A. (Hendrik) Savelberg (1865-1931), was een tegenstander. H. (Harm) Hesse (1855-1944) viel juist Feith bij, vooral omdat men reeds vrouwen aantrof 'als onderwijzeressen, ook als examinatoren (...), als kiezer en gekozene, als burgemeester en wethouder, professor, predikant enz.'. Hesse bracht vervolgens een nieuw argument te berde. Misschien was het juist wenselijk als een vrouwelijke rechter zedenzaken behandelde, omdat zij gemakkelijker dan een man 'bepaalde dingen' te weten kon komen.⁵⁸ C.O. (Carl) Segers (1866-1933) was op principiële gronden tegen, maar boog mee.

Op donderdag 12 mei 1921 was het de beurt aan de raadsheeren van de Hoge Raad. President en griffier voorzagen een lange zit van de Algemene Vergadering

‘Wat van de bezwaren tegen toelating zij, de maatschappij gaat toch in de richting van het openstellen van meer ambten voor vrouwen, zoodat het zich verzetten nutteloos is’, zo verzuchtte hij.⁵⁹

Met nog vijf raadsheren te gaan, stond de stand op 6-2 tegen de komst van vrouwelijke rechters. A. (Augustus) Fentener van Vlissingen (1862-1951) en J.A.A. (Jacob) Bosch (1855-1937) meenden dat de tijd wél rijp was. Zij voerden daarvoor niet alleen principiële maar ook praktische argumenten aan. Door de openstelling van het rechtersambt kon het aantal kandidaten voor rechterlijke betrekkingen worden uitgebreid. ‘Verder ziet hij bij weigering heden, toelating morgen’, aldus de griffier over Bosch.⁶⁰ B.C.J. (Bernard) Loder (1849-1935) deelde deze zienswijze.

‘Om te kunnen zeggen, dat de vrouw ongeschikt is, zou men met geheel andere argumenten moeten komen, dan thans te berde zijn gebracht.’

Uit zijn eigen ervaring wist hij dat het veronderstelde gebrek aan objectiviteit ‘een fabel’ was. Bij vrouwen was zelfs méér plichtsbesef aan te treffen dan bij tal van mannen, aldus Loder.⁶¹

Vicepresident S. (Seerp) Gratama (1858-1923) laveerde tussen beide kampen. ‘Alleen is zijn persoonlijk inzicht minder optimistisch en acht hij speciaal de objectiviteit van het vrouwelijk oordeel geringer’, zo lezen wij in de notulen. Was de bestaande uitsluiting van vrouwen dan gewettigd? Dat niet. Wel had Gratama ‘groote vrees’ dat met de openstelling van het rechtersambt ‘niets goeds’ zou worden bereikt. Pas als er waarborgen bestonden dat de keuze in sollicitatieprocedures zich beperkte tot ‘werklijk goede vrouwelijke krachten’, kon de openstelling tot voordeel van de rechterlijke macht zijn.

‘Maar wil men de buitensluiting der vrouw opheffen – waartoe spreker, hoewel weifelend, meent te moeten komen – dan dient deze ook te geschieden over de geheele linie, zonder reserves.’⁶²

Daarmee staakten de stemmen.

Last but not least sprak de president. Met Noyon vond De Savornin Lohman dat de vrouw in de advocatuur in het algemeen ‘niet is geëuseerd, slechts een enkele

heeft het in die richting tot iets gebracht’. Voorts dacht hij dat de fysieke gesteldheid van de vrouw haar inderdaad ‘op bepaalde wederkerende tijden’ voor arbeid ongeschikt maakte en dat zij bij huwelijk, ‘zoo dit eenigszins doenlijk is’ uit dienst zou moeten treden. Bovendien betwijfelde De Savornin Lohman of vrouwen beschikten over het gezag ‘hetwelk een rechter van instructie noodig heeft, ten einde de mannen uit de onderste lagen der maatschappij baas te blijven’.⁶³ Gezien zijn achtergrond is die stellingname weinig verrassend. De Savornin Lohman kwam uit een gereformeerd gezin. Zijn vader was de hiervoor genoemde CHU-voorman. En eerder had hij zelf al de ondergeschikte positie van gehuwde vrouwen verdedigd. ‘Het jagen naar gelijkstelling van man en vrouw is *chercher midi à quatorze heures*. Laat de man zijn roeping verstaan, en de vrouw de hare’, zo schreef hij in *Van huwelijk en echtscheiding* (1913).⁶⁴

De Savornin Lohman aarzelde, maar dacht ‘dat het niet veel zal helpen, zijn stem tegen de toelating der vrouw te verheffen’.⁶⁵ Schoorvoetend schaarde hij zich achter de voorstanders. Na ‘ampele discussie’ over de pedagogische eigenschappen van vrouwen trok De Savornin Lohman de lijn meteen ook door: een advies in de zin dat een vrouw slechts *kinderrechter* kon worden, achtte hij onwenselijk.⁶⁶ Regering en parlement verlangden per slot van rekening een principiële beantwoording van de vragen.

Nu kon worden gestemd. Moest het verbod der benoembaarheid van vrouwen in het rechtersambt worden opgeheven? De Algemene Vergadering beantwoordde deze vraag instemmend met 9 tegen 4 stemmen.⁶⁷ Klaarblijkelijk waren sommige raadsheren van kamp gewisseld. De tweede vraag, die naar de eventuele wijzigingen van de Wet op de rechterlijke organisatie, hoorden de raadsheren weg. ‘Zoo iets is toch het werk van het Departement’, aldus Fentener van Vlissingen.⁶⁸

4.3. Advies

In het uiteindelijke advies klonken de twijfels van de raadsheren door. Na een soort disclaimer – de vraagstelling van de minister bevond zich op terrein waar de Hoge Raad eigenlijk niet tot oordelen bevoegd is – volgde een korte, maar krachtige juridische analyse. De wet zou geen beletsel opleveren voor de toelating van vrouwen tot de rechterlijke macht. De Hoge Raad zag echter wel bepaalde

40. Kamerstukken II 1920/21, 75, nr. 13, p. 57-58, aldaar p. 57.

41. Vgl. De rechter is een vrouw’, *Elsevier* 29 september 2001, p. 16-24.

42. Kamerstukken II 1920/21, 75, nr. 13, p. 57.

43. Kamerstukken II 1920/21, 75, nr. 13, p. 57.

44. Volgens artikel 161 BW (oud) moest de vrouw haar man volgen ‘waar hij dienstig oordeelt zijn verblijf te houden’.

45. Noyon plaatste de kanttekening dat de Koning weliswaar verlof kon geven tot afwijking van het voorschrift omtrent het vaste en voortdurende verblijf, ‘maar het

gaat toch niet, dat een verblijf wordt aangewezen op grooten afstand van de plaats waar het ambt wordt waargenomen’. Zie voor deze regeling artikel 1 Wet van 29 juni 1920, *Stb.* 1920, 624.

46. Vgl. L.E. de Groot-van Leeuwen, ‘Een vervaagd groepsportret’, in: M.W. van Boven & P. Brood, *Tweehonderd jaar rechters*, Hilversum: Verloren 2011, p. 49-78, aldaar p. 64-68.

47. Kamerstukken II 1920/21, 75, nr. 13, p. 57.

48. Niet aanwezig bij deze vergadering was raadshere A.J.L. (Armand) Nypels (1848-1929).

49. De Hoge Raad was hier gevestigd tussen 1860 en 1988. Het gebouw stond tussen de Ministeries van Justitie en Koloniën. Vanwege de pilaren met ronde bogen sprak men in de volksmond ook wel over ‘het hondenhok’. Zie C.J.H. Jansen, ‘Het ‘hondenhok’ van de Hoge Raad’, *Ars Aequi* 2015, afl. 4, p. 252-253.

50. Notulen, 237, L.

51. Notulen, 237, L-R.

52. Notulen, 237, R.

53. Notulen, 238, L.

54. Notulen, 238, R.

55. Notulen, 238, R.

56. Notulen, 239, L.

57. Notulen, 239, L.

58. Notulen, 239, R.

59. Notulen, 240, L.

60. Notulen, 240, R.

61. Notulen, 241, L.

62. Notulen, 241, R.

63. Notulen, 242, R.

64. W.H. de Savornin Lohman, *Van huwelijk en echtscheiding*, Den Haag: D.A. Daamen 1913, p. 40.

65. Notulen, 242, R.

66. Notulen, 242, L-R.

67. Notulen, 243, L.

68. Notulen, 243, R.

De wet zou geen beletsel opleveren voor de toelating van vrouwen tot de rechterlijke macht. De Hoge Raad zag echter wel bepaalde bezwaren

bezwaren. In hoofdlijnen: een vrouw treedt wellicht niet met voldoende 'kracht en gezag' op, kan worden geconfronteerd met 'zaken van uiterst kieschen aard', heeft mogelijk weinig tijd voor het ambt ('haar plaats is in het gezin') en is tijdens de zwangerschap alsook tijdens 'de maandelijksche afwijkingen' vermoedelijk niet in staat om te werken.⁶⁹

Daarna veranderde de toonzetting van het advies. De Hoge Raad vond voornoemde bezwaren namelijk niet doorslaggevend. De vrouw zou zelf moeten bepalen of zij 'voor zekere moeilijkheden uit de weg wil gaan'. Vervolgens werden de met het huwelijk samenhangende bezwaren van tafel geveegd. Eerst moest maar eens ervaring worden opgedaan met vrouwelijke rechters. Anders dan de procureur-generaal, vond de Hoge Raad dat 'toch wel is gebleken, dat ook vrouwen op uitnemende wijze een taak vervullen waarbij het voor alles aankomt op objectiviteit en onbevangenheid en in het algemeen op die eigenschappen welke voor een goede rechtspraak onmisbaar zijn'.⁷⁰ Differentiëren naar rechterlijke functies vond hij onwenselijk, 'te meer daar zich een scherpe grens moeilijk trekken laat'.⁷¹ Als vrouwelijke rechters hun intrede zouden doen, dan behoorden zij volwaardig rechter te zijn en niet slechts kinderrechter. Om dit alles te regelen, hoefde de wetgever maar weinig wetgevingsarbeid te verzetten. Volgens de Hoge Raad kon met redactionele aanscherpingen van enkele bepalingen in de Wet op de rechterlijke organisatie en het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering worden volstaan.

5. Politieke nasleep

5.1. Parlementaire ontwikkelingen

We keren terug naar het Binnenhof. Heemskerk zocht naar juridische gronden om vrouwen te weren uit de rechtspleging, maar had nul op het rekest gekregen van zowel de Staatscommissie als de Hoge Raad. Daarmee was het benoemingsvraagstuk louter een politieke aangelegenheid geworden. Op 24 mei 1921 volgde een debat in de Tweede Kamer. Een maand later stond de kwestie geagendeerd in de Eerste Kamer. Veel nieuws leverden die beraadslagingen niet op. De bekende verhoudingen tekenden zich af: de confessionelen waren tegen de komst van vrouwelijke rechters, vrijwel alle liberalen en sociaaldemocraten vóór. De argumenten waren ook niet wezenlijk anders. Wel liepen de gemoederen ditmaal hoog op, zeker voor die tijd. Een enkel Kamerlid maakte het wel heel bont. Nadat de antirevolutionair J.G. (Jan) Scheurer (1864-1928) had verklaard dat vrouwen 'koud, haatdragend, bedilziek en soms gevoelloos' waren, werd het zo rumoerig dat de Tweede Kamervoorzitter intervenieerde en tot stilte moest manen.⁷²

Voltallige Raad van Justitie te Padang in 1922
Archief A.M.L. Van Rooij-Lange, privébezit

5.2. Casus-Padang

Al snel daarna gaf een ontwikkeling in Nederlands-Indië een nieuwe wending aan het debat: de casus-Padang.⁷³ In Padang, de hoofdplaats van de residentie Sumatra's Westkust, had een Nederlandse vrouw zitting genomen in de Raad van Justitie. A.M.L. (Anna) Lange (1890-1984)⁷⁴ werkte er als substituut-griffier, maar moest vanwege een rechterstekort optreden als volwaardig lid van de meervoudige kamer. Nu was dat op zichzelf geen bijzonderheid. Het geldende Nederlands-Indische recht stond toe dat een griffier incidenteel optrad als rechter, omdat de rechterlijke macht in de kolonie kampte met nijpende personeelstekorten. Bijzonder was vooral dat het een vrouwelijke griffier betrof. Sterker nog, dat was volkomen *unprecedented* in het Koninkrijk der Nederlanden.

De advocaat van de verdachte wierp meteen een 'exceptie van onbevoegdheid' op.⁷⁵ De Padangse Raad zou onwettig zijn samengesteld. Volgens hem konden vrouwen niet als 'rechterlijk ambtenaar' worden benoemd, laat staan rechtspreken.⁷⁶ De Raad van Justitie liet de rechtszaak doorgaan en vonniste. De verdachte ging in hoger beroep bij het Hoogerechtshof van Nederlands-Indië, maar ving er bot. De hoogste koloniale rechter – de Indische evenknie van de Hoge Raad – bekrachtigde het oordeel van de Raad dat 'in verband met gewijzigde behoeften en inzichten moet worden aangenomen, dat de vrouw als zoodanig niet is uitgesloten van de Rechterlijke Macht'. De Padangse Raad mét vrouwelijk lid was dus wettig samengesteld.⁷⁷

Voornoemde zaak leidde tot een (geest)driftige penningstrijd in zowel kolonie als moederland.⁷⁸ Klaarblijkelijk kon men op basis van dezelfde wet- en regelgeving tot andere conclusies komen. Waar het Friese hof oordeelde dat uitsluitend mannen de staatsmacht mochten uitoefenen, kwamen de Indische rechters in een vrijwel identieke zaak tot de tegenovergestelde slotsom. De Padang-uitspraken waren zelfs ietwat stelliger dan het advies van de Nederlandse Hoge Raad. Omdat zowel de Hoge Raad als het Hoogerechtshof geen juridische beletselen zag, trachtte het Gouvernement van Nederlands-Indië de benoembaarheid van vrouwen te verankeren in Nederlands-Indische regelgeving.⁷⁹ Zo kon het misschien de personele nood verhelpen. Den Haag floot de Indische

bestuurders echter terug. Het was nu eenmaal niet de bedoeling dat de kolonie op het moederland vooruit zou gaan lopen. Zoals de redactie van het *Weekblad van het Recht* vaststelde: de Indische rechters durfden 'een wat stoutmoediger wetsuitlegging' aan.

'De Nederlandsch-Indische Regeering roept onder goedkeuring der rechterlijke macht eene vrouw tot de rechtspraak, terwijl de Regeering in Nederland meent haar daarvan verwijderd te houden.'⁸⁰

5.3. Dan toch een doorbraak?

Enkele maanden nadien, in februari 1922, leek er alsnog een doorbraak te komen. De Tweede Kamer debatteerde over een motie, die uitsprak het 'gewenscht' te vinden dat vrouwen toetraden tot het rechterlijk ambt en de regering opriep 'ten spoedigste' voorzieningen te treffen om dit te bewerkstelligen. De motie was al veel eerder, op 24 mei 1921, ingediend door het sociaaldemocratische Tweede Kamerlid A.B. (Asser) Kleerekoper (1880-1943). Het debat erover was toen, op voorstel van de Kamervoorzitter, uitgesteld. Verrassenderwijs werd de motie nu met 41 tegen 36 stemmen aangenomen.⁸¹ Dat was een opsteker voor de vrouwenrechtenbeweging. Een optimistisch gestemde Marchant diende twee weken later dan ook een wetsvoorstel tot wijziging van artikel 10 Wet op de rechterlijke organisatie in.⁸² Daarmee hoopte hij het enige voorschrift weg te ruimen dat tegenstanders nog konden aangrijpen om de onbenoembaarheid van vrouwen te bepleiten. Zijn initiatiefvoorstel sneuvelde in 1923 in de nieuw samengestelde Tweede Kamer.⁸³ Kennelijk was voor de *classe politique* een motie acceptabel, maar een wetswijziging een brug te ver.

Heemskerk had zijn zin gekregen, maar zat met de motie-Kleerekoper in zijn maag. Het wegwuiven ervan bracht hem wellicht in conflict met de Kamer. De minister opteerde daarom voor wat de eerste vrouwelijke senator, W.C.B. (Carry) Pothuis-Smit (1872-1951), 'lijdelijk verzet' noemde.

'En lijdelijk verzet werkt soms sterker dan daadwerkelijk verzet'.⁸⁴

69. Kamerstukken II 1920/21, 75, nr. 13, p. 56.

70. Kamerstukken II 1920/21, 75, nr. 13, p. 56.

71. Kamerstukken II 1920/21, 75, nr. 13, p. 57.

72. *Handelingen II* 1920/21 (24 mei 1921), p. 2522.

73. Zie uitgebreid Jansen 2020a.

74. R.H.T. Jansen, 'Mr. A.M.L. van Rooij-Lange (1890-1984). Portret van een juriste in de Nederlands-Indische rechterlijke macht', *Pro Memorie* 2020, afl. 2, p. 194-220 (hierna: Jansen 2020b); K. Kleijn, 'Familie. Padang 1921: Anna Lange, de eerste vrouwelijke rechter', *Indies Tijdschrift* 2021, afl. 1, p. 8-9.

75. 'De vrouw en de rechtspraak in Indië',

Preangerbode (28 juni 1921).

76. Naar geldend Nederlands-Indisch recht vielen onder dat begrip niet alleen rechters, maar ook (substituut-)griffiers. Zie Jansen 2020a, par. 3.2.

77. Hooggerechtshof van Nederlands-Indië 28 september 1921, *W. 1922/10818* met overneming van rechtsoverwegingen uit Raad van Justitie te Padang 14 juni 1921, *Indisch Tijdschrift van het Recht* 1922, p. 386-387.

78. Jansen 2020a, p. 60 met literatuurverwijzingen aldaar.

79. De Padangse casus kreeg ten minste tweemaal navolging. Zie Jansen 2020a, par. 7.4; Jansen 2020b, par. 11.

80. Redactioneel commentaar bij Hooggerechtshof van Nederlands-Indië 28 septem-

Kennelijk was voor de classe politique een motie acceptabel, maar een wetswijziging een brug te ver

Dat was een rake analyse. In de daaropvolgende jaren wist Heemskerk 'vastberaden en listig' alle voortgang te frustreren, zo constateerde zijn biograaf. De economische malheur hielp erbij. De rijksoverheid moest flink bezuinigen. Heemskerk beargumenteerde dat er eenvoudigweg geen ruimte was om nieuwe personen aan te stellen. Bij vacatures zou zijn keuze dus noodgedwongen beperkt zijn tot het bestaande – volkomen mannelijke – rechterskorps.⁸⁵ In de jaren dat Heemskerk Justitie bestierde, ondernam het departement dan ook geen serieuze pogingen om vrouwen in het rechtersambt te benoemen.

6. Epiloog

Anders dan menig voorvecht(st)er van vrouwenrechten hoopte, zette 'de victorie, die voor ons in Padang begon' in de vooroorlogse periode niet door.⁸⁶ Heemskerks opvolgers wisten de blokkades tegen vrouwelijke rechters te handhaven. Confessionele parlementariërs steunden hen daarbij. Aan de status quo in de verhouding tussen mannen en vrouwen wilden zij nu eenmaal niet tornen. Op basis van betwistbare interpretaties van (het stilzwijgen van) de grondwetgever en de wetgever⁸⁷ dwarsboomden zij niet alleen de komst van vrouwelijke rechters, maar ook die van vrouwelijke notarissen.⁸⁸ Vanaf 1924 werden ambtenaressen bovendien na de huwelijksvoltrekking uit overheidsdienst ontslagen.⁸⁹ Ogenscheinlijk geschiedde dit alles op basis van juridische gronden. Toch waren het keer op keer, om met Scheltema te spreken, 'de gevoelsargumenten' die de doorslag hadden gegeven.⁹⁰

Vlak na de Tweede Wereldoorlog, in 1946, concludeerde G.E. (Gerard) Langemeijer (1903-1990) in dit tijdschrift dat het pro-vrouwelijke-rechter-kamp 'zeer weinig'

ber 1921, *W. 1922/10818*.

81. *Handelingen II* 1921/22 (16 februari 1922), p. 1534 e.v. Zie uitgebreid over de merkwaardige gang van zaken F.G. Scheltema & O.J. Cluysenaer, *De geschiedenis der vrouw voor de rechterlijke macht*.

82. *Bijlagen Handelingen II* 1921/22, nr. 445.

83. Met 39 tegen 35 stemmen. Zie *Handelingen II* 1922/23 (22 februari 1923), p. 1606-1624.

84. *Handelingen I* 1920/21 (1 juli 1921), p. 1060.

85. Bornebroek 2006, p. 227-228.

86. L.H.G. Hoogesteger-Camman, 'Vrouw

bij de rechterlijke macht', *Maandblad van de Nederlandsch-Indische Vereniging voor vrouwenbelangen en gelijk staatsburgerschap* 1938, afl. 4, p. 8-9 aldaar p. 9.

87. Vgl. De Werd 1999, p. 169.

88. C.M. van Velzen, A.A. van Berge & E.M. Stigter, 'De vrouw als (kandidaat-)notaris, vroeger en nu', *WPNR* 1997/6252, p. 25-30.

89. In 1936 is de regel opgenomen in het Algemeen Rijksambtenarenreglement. Vgl. C.C. van Baalen, 'De politiek en de rechtsgelijkheid van vrouwen op het gebied van arbeid', *Politiek(e) Opstellen* 1998, p. 99-115.

90. 'Waarom mannen feministen zijn. Interview met prof. mr. F.G. Scheltema', *De Groene Amsterdammer* (1 augustus 1936), p. 1.

Precies één eeuw geleden stelde de Hoge Raad dat de wetgever moest zoeken naar ‘een andere aanduiding van bepaalde rechterlijke ambtenaren, die, beter dan bijvoorbeeld het tegenwoordige “raadsheer”, rekening houdt met de mogelijkheid dat ook een vrouw zoodanig ambt bekleedt’

veld had gewonnen.⁹¹ Hij kon niet weten dat dit spoedig zou veranderen. Door de naoorlogse ambtenarenzuivering, bedoeld om ‘foute’ of onbetrouwbare beroepsbeoefenaars te ontheffen uit overheidsdienst, ontstond een hoogoplopend rechterstekort.⁹² Een groeiend aantal parlementariërs eiste verandering en stuurde aan op de komst van vrouwelijke rechters. Uiteindelijk zwichtte de katholieke justitieminister J.H. (Johannes) van Maarseveen (1894-1951) voor de parlementaire druk. In 1947 besloot hij een vooruitstrevend gebaar te maken. Hij benoemde J.C. (Johanna) Hudig tot ‘s lands eerste vrouwelijke rechter.⁹³ Let wel: deze benoeming vond plaats zonder voorafgaande wijziging van de Wet op de rechterlijke organisatie. Vrouwen benoemen kon op basis van de vigerende wetgeving dus toch, precies zoals de Hoge Raad had gesteld in zijn advies over de kwestie.

Wie denkt dat hiermee het pleit was beslecht, komt bedrogen uit. In regeringskringen bleven enkele (grond)wettige bezwaren tegen *gehuwde* vrouwelijke rechters bestaan.⁹⁴ Zelfs na Hudigs benoeming, is bij de Hoge Raad geprocedeerd over het vrouwenvraagstuk. In 1948 stelde dat rechtscollege – in feite opnieuw, maar nu bij arrest – vast dat vrouwen benoembaar waren in rechterlijke functies.⁹⁵ ‘De Hoge Raad heeft de lucht gezuiverd, de vlucht kan opwieken als de regeerders de vrouw de kans geven. In het “Land van Vorstinnen” staan de vrouwen gereed om allerwege verantwoordelijkheid te aanvaarden, óók bij de rechterlijke macht’, zo las de lezer van het maandblad *Vrouwenbelangen*.⁹⁶ Toch deed de wetgever voorlopig niets. Pas in 1956 wijzigde hij de Wet op de rechterlijke organisatie.⁹⁷ Sindsdien staat de benoembaarheid van vrouwelijke rechters onomstotelijk vast.

Aanvankelijk traden slechts weinigen in Hudigs voetspoor. Maar sinds het einde van de twintigste eeuw is het aantal vrouwelijke rechters fors toegenomen.⁹⁸ Het duurde ook even voordat een vrouw zitting nam in de Hoge Raad.⁹⁹ In 1967 was A.A.L. (Guusje) Minkenhof (1909-2005) er de eerste vrouwelijke ‘raadsheer’. Dat brengt ons tot het laatste punt. Precies één eeuw geleden stelde de Hoge Raad zich in zijn advies op het standpunt dat de wetgever moest zoeken naar ‘een andere aandui-

ding van bepaalde rechterlijke ambtenaren, die, beter dan bijvoorbeeld het tegenwoordige “raadsheer”, rekening houdt met de mogelijkheid dat ook een vrouw zoodanig ambt bekleedt’.¹⁰⁰ Hoewel de samenstelling van de rechterlijke macht nadien drastisch veranderde, bestaat de functieaanduiding ‘raadsheer’ voor man én vrouw nog altijd. Het ademt de sfeer van vervlogen tijden. Is het niet tijd om dit advies van de Hoge Raad, 100 jaar na dato, alsnog op te volgen? De rechterlijke macht is immers niet meer het mannenbastion van weleer – het tegenovergestelde is eerder waar. •

91. Reactie G.E. Langemeijer op E.C.

Simons, ‘De toekomst van de Rechterlijke Macht’, *NJB* 1946, afl. 13, p. 222.

92. Zie over de ambtenarenzuivering C.J.H.

Jansen, ‘De opstelling van Nederlandse juristen en ambtenaren tijdens en na de bezetting’, *RM Themis* 2017, afl. 2, p. 69-80.

93. Saillant detail: Van Maarseveen bood

Hudig eerst een griffierschap aan, maar zij weigerde dat. Zie over Hudig uitgebreid Chr. Kok, ‘Mevrouw prof. mr. J.C. Hudig (1907-1996)’, in: Kok 2009, p. 343-350 en de bijdrage van E. de Boer elders in dit themanummer. Vgl. De Werd, p. 179-180; De Rooij 2007, p. 2475.

94. De Werd 1999, p. 180.

95. In HR 1 juni 1948, *NJ* 1848/502, m.nt.

W. Pompe betrof het een strafzaak, waarbij een vrouwelijke griffier aanwezig was geweest. De Hoge Raad bevestigde ‘de stelling, dat de Nederlandse wetgeving niet toelaat dat vrouwen deel uitmaken van de Rechterlijke Macht (...) geen steun vindt in de wet, nu geen enkele wettelijke bepaling uitdrukkelijk de aanstelling van vrouwen tot leden van de Rechterlijke Macht belet’.

Anders dan in HR 15 oktober 1946,

NJ 1947/18 stelde de Hoge Raad het hier

breder: hoewel de casus ging over de positie van vrouwelijke griffiers, zag de uitspraak óók op het optreden van vrouwen als rechter of lid van het Openbaar Ministerie.

96. J. Zeelenberg, ‘De vrouwelijke rechter.

Een belangrijk arrest’, *Vrouwenbelangen. Maandblad van de Nederlandse Vereniging voor Vrouwenbelangen en gelijk Staatsburgerschap* 1948, afl. 9, p. 89.

97. Wet van 28 juni 1956, *Stb.* 1956, 377.

98. Zie M. de Rooij, ‘A woman is the judge. 60 jaar vrouwelijke rechters in Nederland’, *NJB* 2007/2006, afl. 39, p. 2474-2481 en de bijdrage van L.E. de Groot-van Leeuwen elders in dit themanummer.

99. P.J. van Koppen & J. ten Kate, *De Hoge Raad in persoon. Benoemingen in de Hoge Raad der Nederlanden 1838-2002*, Deventer: Kluwer 2003, p. 61-63.

100. *Kamerstukken II* 1920/21, 75, nr. 13. Vgl. annotatie W. Pompe bij HR 1 juni 1948, *NJ* 1848 nr. 502: ‘Zoals naast de wet de term raadsvrouw reeds is opgekomen, als vrouwelijk parallel van raadsman, zie ik in de toekomst graag de raadsdame in Hof of Hoge Raad zitting nemen naast de raadsheren.’